

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПЪТИЩА НА УНГАРСКАТА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

Ласло Илеш (Будапеща)

Закономерното развитие на унгарското общество и влиянието на международните събития довежда до буржоазнодемократичната революция през 1918 г. и пролетарската диктатура през 1919 г. в Унгария. Това се дължи не на слабостта на буржоазните партии, които предадоха властта в ръцете на работническата партия, както смятаха буржоазните историци, а преди всичко на изострилата се класова борба и на създалата се историческа ситуация. Така унгарският народ първи последва примера на руската пролетарска революция.

Развитието на литературата отразява вярно промените в общественото развитие на Унгария през този период. Някои от литераторите с консервативно-феодални разбирания тесногърдо поглеждат на прогресивната унгарска литература като част от общата борба на революционните сили за мир и обществено-социален напредък. По-голямата част обаче от творците застава чистосърдечно в подкрепа на ръководните сили на революцията, в това число и ония, които имат изявени буржоазни разбирания. Известните социалистически преобразования по време на пролетарската диктатура създават добри условия за обединяване на прогресивните писатели върху обща идейно-естетическа платформа, а това диалектически определи развитието на унгарската литература в социалистически дух.

Прекомерно голямата сила на реакционната интервенция, както и допуснатите тактически грешки на пролетарското правителство довеждат до свалянето на работническата власт през август 1919 г. и с това за един период от четвърт век се отнемат възможностите за свободно процъфтяване на новата, социалистическата култура.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ВОЙНАТА, ПО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА

След като идва на власт контрареволуционният режим, започва безогледен и брутален терор над прогресивната мисъл. Много писатели комунисти и радикално настроени са принудени да напуснат страната поради заплахата от физическо унищожение. Близо половин десетилетие социалистическият дух бива притиснат от грубия терор. Но голяма част от представителите на прогресивната литература намират начин да излязат от трагичното положение. В началото на двадесетте години започват да творят млади писатели и поети с изявен лиричен

поглед и се налагат в литературния живот преди всичко със социалната си непримиримост, зад която все още стои стихийният, неорганизиран бунт против обществения строй, бунт, който в средата на двадесетилетието се развива при някои от тях в стройните и единни принципи на социалистическо-реалистическата литература. По това време в произведенията на Лайош Наги, както и в първите стъпки на Кодолани и Шандор Гергеи се изостря критическото отношение към социалните и политическите проблеми на времето.

В периода на следвоенната криза унгарската социалистическа литература се твори изцяло в емиграция. В историята на унгарската литература за първи път голяма част от писателите живеят и творят далече от родината. Географската далечина обаче не попречва (с едно-две изключения — Мария Литер и Алфред Кемеин) да следят и анализират обществената действителност в страната. Освен това мнозина от тях активно насочват своите усилия да обединят емигриралите унгарци в съседните страни. Така например постоянни връзки се поддържат между унгарските емигранти във Виена и в Чехословакия, както и с онези, които се намират по това време в Югославия и Румъния. В Съветския съюз също живеят няколко хиляди унгарци, които поддържат активни отношения с целия свят.

Така се създават предпоставки за взаимоотношението между литературата, развиваща се в Унгария, и емигрантската литература.

По време на контрареволуцията социалистическата литература в страната след няколкогодишно замиране отново се събужда за живот и независимо от терора се развива усилено; по това време твори Йозеф Атила, който със своето творчество се нарежда на челно място в световната литература. Руската революция дава сериозен тласък за развитието на социалистическата литература и става сигурна предпоставка за създаването на социалистическо-реалистически произведения. Не е случайност също така и това, че в най-добрите произведения на буржоазната литература могат да се открият амбициите на писателя да открие съществените моменти от битието на унгарското общество. Но в крайна сметка представителите на народните маси са ония, които изиграват решаващата роля във формирането на пролетарско-демократическата литература. Именно те отразяват в своите произведения историческите тревоги на народа и в същото време определят точните координати на идейно-естетическите промени в социалистическата литература. Същата роля изиграва и поколението писатели, принудени да живеят и да творят в емиграция.

Усилията на буржоазията да привлече известна част от писателите, както и да представи контрареволуцията като единствено разрешение на обществените и гражданските проблеми, почти нямат успех. Художествената литература обхваща предимно проблемите на работническата класа, интересува се за съдбата на обикновения трудов човек, живеещ в капиталистическите условия. В същност тези проблеми са естетическата основа на пролетарската литература, която естествено организира около себе си всички прогресивно настроени унгарски писатели. При това трябва да се отбележи, че комунистите представляват едно общо течение с единни социално-естетически стремежи. В нашия век има и такива примери, когато за известно време литературата, създавана в емиграция, може да защитава художествените позиции на националната литература. Така се случи в Германия след 1933 г. След освобождението на Унгария от фашизма именно произведенията, написани в емиграция, поставят основите за развитието на унгарската социалистическа литература в страната.

Виена става първото огнище на прогресивната литература в началото на двадесетте години. В продължение на половин десетилетие се издават 40 вест-

ника и списания. Това създава условия за писателите, намиращи се в емиграция, да публикуват своите произведения. Една част от авторите са представители на прогресивните граждански идеи (Лайош Хатван и др.), други се числят към групата на Лайош Каша. Първата писателска гвардия от комунисти се обединява пак във Виена около Аладар Комят, който започва да издава сп. „Единство“ и през периода 1922—1924 г. го продължава в Берлин. Към него по-късно се присъединява и Шандор Барта, след като прекъсва издаването на сп. „Обесеният човек и небето“. Дейността на унгарския печат във Виена през началния период, главно под ръководството на Габор Андор и Дьорди Волони, изцяло се насочва към комунистическото движение. Трябва да се отбележи обаче, че виенската емиграция се състои от писатели, които са представители на най-различни теории, на слоеве с диаметрално противоположни мнения. Тук са събрани социално настроените, нямащи единни политически възгледи — именно поради това партийното ръководство отрича пътя на групата на Каша като непартийна и отклоняваща се от основните идеологически изисквания на класовата борба и на комунистическата литература. По време на революцията и контрареволюцията все още няма възможност да се изгради всеобща единна платформа, не може непосредствено да се реализира ръководната роля на прогресивната литература, на тази литература, която отразява най-пълно обществените борби и представя истинските интереси на народните маси, стремящи се към своето социално и духовно освобождение. Поради това изградената около „Днес“ група на „конструктивистите“, на която липсваха определени революционни принципи, просъществува съвсем кратко време. Нейните представители след разтурянето ѝ създадоха през 1928 г. сп. „Работник“ с естетическа платформа, близка до нашествилите модернистични течения, и така тя загуби изцяло своя социалистически характер.

Около сп. „Обединение“ се изгради група с програма, в която се прави опит да се даде ново тълкуване на творческата дейност, като в основни линии се защитава концепцията на сп. „Интернационал“, манифестирана още през 1918 г. в отпечатания тогава сборник „Свобода“. И въпреки че произведението на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ става известно на унгарските емигранти едва през 1924 г., много по-рано и последователно революционните унгарски писатели утвърждават партийния принцип на художествено изображение, марксистките идеи намират вярно тълкуване в техните произведения. Разбира се, убежденията на повечето от тях все още не са освободени от известни сектантски увлечения, но в основни линии правилно се определя при новите исторически обстоятелства основната тенденция в развитието на социалистическата литература. С появата на пролетарската тема, с навлизането на бедния народ като основен образ в литературата, което идва като наследство от критикореалистичната литература, съзнанието и творческият интерес на някои буржоазни писатели се насочват към бита и душевността на потиснатите, нещо повече — събужда искрено съчувствие към тяхното страдание. Не е трудно да се долови как през техните романтични видения, през увлеченията им в натурализма или в символизма прозираят радикалните настроения, сочещи един определен идеал, който няма нищо общо нито със сантименталните, нито с ирационалните философики резигнации, идеал, възплаващ вярата в историческото развитие. С това само можем да си обясним защо творчеството на Чизмадиа — Фаркаш — Антал, с някои отклонения на Бейла Рейвес, както и на Лайош Нади, Лайош Барта, по-късно и на Гергей и някои моменти от прозата на Кодолани органически се „претопи“ в социалистическата литература с нейните разновидности.

Освен това в границите на разработената от Комят пролеткултовска програма се прави всичко необходимо, за да се активизира разпространението на пролетарската литература. В този именно случай проблематиката на Пролеткулта играе важна роля в историята на социалистическата литература във всички нейни

прояви. Във вихъра на революцията с рухването на стария свят на предна позиция застава необходимостта коренно да се изменят съществени идеологически положения, културни придобивки и др. Някои смятат, че формиралите се в историческото минало отношения между експлоатираните и капиталистите са в противоречие с установените от общественото развитие възгледи и поради това не са вече пригодени за устройството на обществените науки и литература в периода на диктатурата на пролетариата. И тъй като от тези взаимоотношения са се родили културните традиции, то изкуството, създадено в тези исторически моменти, радикално се отхвърля от привържениците на Пролеткулта. Ленин винаги се е противопоставял срещу подобни стремежи, бил е както против безкритичното възприемане на ценностите на миналото, така и против тяхното цялостно отхвърляне. Той е воювал безкомпромисно дори и срещу увлеченията на своите най-близки съратници.

Образованието, просветата и културата винаги се проявяват в две форми, влияейки си една на друга. Буржоазията някога, преди да има политическо господство, се е стремяла да формира своя самостоятелна култура и именно под това прикритие се подготвя да завземе властта. При това експлоатацията на пролетариата е била развита до такава степен, че преди победата на революцията не можеше да се създаде самостоятелна, суверенна култура, активно противодействаща на стремежите на буржоазната култура и в същото време способна да култивира навици в работническата класа. Именно към това насочват своето внимание представителите на Пролеткулта. Техните удари са насочени към компрометиране на смутените от историческия процес дребнобуржоазни писатели. Така се създават „затворени“ огнища на културата, чиито принципи се ограничават най-често във формотворчество, а далече от вниманието остават проблемите за творческия талант. Това механично насилване на културното съзряване доказва своята несъстоятелност и неслучайно в СССР много бързо загуби своите привърженици.

Освен това в революционното движение се настаняват някои опортюнистични групи, които разглеждат проблема за пролетарската култура върху антиисторическа основа. Така например според Троцки самият ход на революционните събития не дава възможност на работническата класа да разгърне своя култура, както и да консолидира социалистическите отношения; независима, еднородна култура може да се създаде едва в безпартийното общество. Тази ликвидаторска концепция се оказва не по-малко опасна за развитието на пролетарското изкуство и се налага като форма на буржоазна, идеологически насочена атака.

Теоретическите спорове в споменатия период — двадесетте години — протичат, когато в Европа се срива старият свят, но формирането на духовните ценности поради известни противоречия все още не е завършено и систематизирано. При това в СССР по време на НЕП се създават възможности и на буржоазната литература, а в Средна Европа пък както икономическата мощ на буржоазията, така и реформаторските наклонности на дребнобуржоазната интелигенция пречат на пролетариата да утвърди своя литература, която да бъде комунистическа по дух и в същото време да не отхвърля всички традиции от миналото, като не забравя своята основна задача — да подпомага класовото осъзнаване и революционизиране на масата.

Такива огнища на Пролеткулта се създават в Чехия, Германия и другадe. В тези емигрантски писателски групи участие вземат и унгарските писатели. Най-значима програма в духа на Пролеткулта издава Аладар Комят във в. „Единство“ заедно с някои свои съмишленици. Трябва да се отбележи, че Пролеткултът в Средна Европа развива дейност, малко ограничавана от сектантски възгледи, и това създава възможности да се разгърне широка пролетарска просвета. Привържениците на Пролеткулта се обединяват в театрални, спортни групи и

др. Работният метод на тези групи никога не игнорира напредничавото в изкуството от миналото. Определена роля често пъти играят и самите писатели. Така например видимо влияние върху пролеткултовската група на Кашшаи играе Ендре Ади. Отделни сектантски елементи дълги години в различна форма се вмъкват в пролетарското движение, но въпреки това то успява да запази своята същност. Това се дължи в крайна сметка на тясната му връзка с живота, която и създава възможност да се утвърдят ония таланти, излезли от народа.

Постановките на Пролеткулта в началото на двадесетте години в Чехия се пропагандират от издавания вестник от Кашшаи „Работник“, в който като активни сътрудници се изявяват предимно Гейза Кашшаи, Янош Мауза, Антал Хидаш и др. В началото на двадесетте години този вестник става огнище на унгарската литература; също такава дейност се развива и в Америка от установилите се там унгарски емигранти във в. „Отново напред“ с редактор Янош Лейкаи, а след това Янош Детвай. Под тяхно ръководство в подобен дух се издава и на югославска земя в. „Работник“. Именно по това време се изявяват и възможностите на комунистическата литература.

Пак по това време широко развива литературна дейност и унгарската емиграция във ваймарска Германия, където се издават много вестници, като самостоятелно излизат и първите художествени произведения. Темите на повечето от тях е унгарската пролетарска революция и събитията, свързани с белия терор. Тези издания теоретически подпомагат и немския пролетариат в острата му борба с реакцията. В Германия унгарската емигрантска литература укрепва, когато през средата на двадесетте години в литературния живот интензивно се включват Аладар Комят, Бейла Балаж, Андор Габор, Йозеф Ленгел, Гюла Хаи и др. Унгарските писатели играят значителна роля в заздравяването на пролетарско-литературния съюз. Всички са членове на Bund proletarisch revolutionärer Schriftsteller, повечето непосредствено подпомагат културната дейност на работниците, стават трибуни на Marxistische Arbeiterschule. С публицистиката си, с произведенията си в работническите издания те подпомагат активно освободилата се немска пролетарска литература. През двадесетте години в Германия продължи развитието и излязлата на литературната теория и критика — Георг Лукач се разви от ляв хегелианец в изявен марксист.

СССР още в началото на своето социалистическо развитие става най-сигурна среда за развитието на унгарската комунистическа литература. В началото на двадесетте години тук живеят Мате Залка, Емил Мадарас, Лайош Киш, Фригеш Карикаш, а по-късно Бейла Илейш, Янош Маца, Шарлота Лан, от 1925 г. и Антал Хидаш. Унгарските писатели се включват в живота на съветската литература и въз основа на начертания от Коминтерна път сами спомагат за зараждането на международната пролетарска литература, която продължава на по-високо ниво започнатото още в 1920 г. от Пролеткулта под ръководството на Луначарски. В Москва унгарските писатели подготвят международно бюро на унгарски-кито революционни писатели и съюз на културните дейци. Първ секретар става Хидаш Антал, на парижката секция Гюла Илейш, на берлинската Аладар Комят, на виенската Андор Габор и на американската Янош Детвай. Във Виена за първи път се издава книгата „Сърп и чук“, която се разпространява между всички унгарски емигранти по целия свят. По различни причини това издание се превръща в постоянен орган на унгарската емигрантска литература и отразява партийната политика в областта на литературата.

Както в лириката, така и в прозата се забелязва една закономерност в отношението на изкуството към историческите проблеми; от друга страна, промяната на естетическите вкусове активизира интереса към художествената форма и към начините на художественото изразяване. Между впрочем този процес е извънредно противоречив. Поетите, които са в родината, и ония, които са в емигра-

ция, реагират по различен начин на революцията, която направи в Унгария Ади, като постави проблема за работническата литература. Лайош Кашак и кръгът около него я развиват след това по свой маниер и метод и като синкретизират в себе си хетерогенната представа за световния мироглед, влияят особено силно върху лириката, в определена степен и върху прозата. Също така силно се разпространява и експресионизмът; срещат се прояви и на футуризма, на конструктивизма, могат да се открият следи дори и на дадаизма. На фона на тяхното песнотворчество ясно се очертават триумфалните постижения на пролетарската литература.

Литературната история ни доказва, че такива неспокойни времена като унгарската революция не създават спокойни епически произведения (дори и романите, повестуващи за революционните събития, са наситени с изявен експресионизъм) и че тогава се налагат такива литературни жанрове като лириката и драмата, които са способни непосредствено да отразят чувствата, побудите и желанията, вълнуващи хората на този век. Ето защо бе трудно на модернистичните течения да изместят реалистичната литература. Трябва обаче да се подчертае, че онова вътрешно движение, което се извършва в литературния процес през този период, утвърди правото, доказа законността на най-добрите постижения на това ранно авангардно изкуство. Защото в разпространената през 30-те години унгарска литература (главно лириката на Атила Йожеф) се долавят и в същност се утвърждават положителните идеи на интелектуалното и реалистичното изкуство, като при това езикът бе модерен, гъвкав, картините по-асоциативни. Така ранните опити на тези писатели по линията на антифашистката конфронтация подпомагат израстването и утвърждаването на социалистическата лирика; обогатяват я както по форма, така и по съдържание.

През 20-те години, особено през тяхната първа половина, емигриралите унгарски поети в повечето случаи се опират на класическите форми на художествено изображение. Една част от тях продължават онова, което беше завещала лириката от миналото столетие, а именно усвоените народностни форми. Такива са например поемите на Мадарас, поезията на Андор Габор — вече в малко по-модерна форма, в която се открива влиянието на Ади най-вече със своята революционна демократичност, която положително въздейства върху развиващата се унгарска революционна, социалистическа литература, като се утвърди в изключително плодотворна за бъдещето на тази литература традиция. Подобен е случаят и с баладите на Фридеш Карикаш, както и с първите стъпки на Атила Йожеф, които той прави в родината.

Теоретично утвърдена и с известни практически постижения, школата на Каша успява да завоюва добра позиция в литературния авангард, който в началото на своите прояви видимо клони към експресионизма. В произведенията на Йожеф Ленгел, Янош Лейкаи, Янош Маза, Шандор Барта, Гюла Илейш, Аладар Комят в този период възпламеняват традиционната строфа, ритмите, зад обръканите и неорганизираните на пръв поглед стихове се долавя съдържание с изключителен драматизъм, с дълбок смисъл, в тях гордо шествуват Човекът, Доброто, Братството. Стилът на поетическото изложение е раздвижен и отразява бунтарската природа на авторите. Духът на тази авангардистка поезия докосва също така и прозата: романите на Детвай и Лейкаи сочат ясно издигането на пролетариата в култ. Така е и в написаното през 1929 г. произведение на Илейш Бейла „Небе над Тиса.“ Тези активни търсения в областта на формата и съдържанието са възможни именно във време на трескави революционни преобразования, които водят след себе си раздвижването на човешката душевност. И неизбежно бе крайностите на стиловите преобразования да не се просмучат в комунистическата литература, но единствен може би Шандор Барта се увлича докрай: в неговата лирика, създадена по това време, те не са средство, а самоцел.

С неуспеха на интервенцията срещу съветските републики, с разбиването на Хамбургското въстание (1923) в основни линии завърши революционната криза, предизвикана от войната; засили се мощта на Съветския съюз, а капиталистическият строй в Западна и Средна Европа временно се стабилизира. Раздвижването на обществените сили въведе развитието на социалистическата литература в нова фаза. В отечествената и в емиграционната социалистическа литература навлизат новите идейно-политически отношения, които малко или много определят и облика както на лириката, така и на прозата. „Революционният отлив“ на времето постепенно отстранява ранните лутания и терзания; революционната социалистическа литература вече самостоятелно се ориентира към новите изразни форми. При това разпадането на руския Пролеткулт създава възможност на съветската литература да стимулира както писателите, така и работническо-селската власт, да насочи вниманието си към конкретните проблеми на революционната действителност. Международната пролетарска литературна конференция в Москва през 1927 г. и в Харков през 1930 г. (в първата взема участие Габор Андор, а във втората — цялата унгарска емиграция) определят новите главни задачи на литературата: усвояването на достигнатото от съветските писатели, създаването на революционната борба на работническата класа в буржоазните страни, борба срещу империализма и борба против подготовянето на нова война. Съществували преди това писателски групи образуват Международната организация на революционните писатели, начело на която застава Бейла Илейш. На много езици се издава сп. „Международна литература“, един от неговите основатели е и Антал Хидаш. Това списание продължава традициите на „Вестник иностранной литературы“. Унгарските писатели създават в СССР редица значителни произведения по това време: новелите на Карикаш и Залка, романите на Шандор Барта, както и неговите разкази, романа на Бейла Илейш „Небето на Тиса“, стихотворенията на Антал Хидаш. Началото впрочем започва с приложението на сп. „Сърп и чук“ (1929—1937), с библиотека „Сърп и чук“; появяват се произведения на унгарските писатели и в сп. „Чуждестранните работници“, както и в други съветски, немски и пр. списания. В „Сърп и чук“ наред с художествените произведения се издават и статии, репортажи, в които се отразява животът в съветската държава. Подобен орган е изданието на немския пролетариат „Die Zukskurve“ (1929—1933), в който дейно участие вземат и унгарските писатели. Трябва да се отбележи, че чехословашкото издание „Пътят“ (1931—1936) със Золтан Фабри се развива напълно в духа на „Сърп и чук“. В тази поредица трябва да споменем и излизащото по-рано сп. „Съвременник“ (1926—1940) под ръководството на Ласло Диенеш в Коложвар и по-късно поето от Габор Гал. Това списание в началото е орган на унгаро-румънската радикална левица, а в края на двадесетте години се развива като списание в комунистически дух, става трибуна на художествената литература, на литературната и културната критика; именно като такова то развива активна дейност между двете световни войни.

Унгарската социалистическа литература се развива и в самата Унгария. Родната социалистическа литература под ръководството на Унгарската социалистическа работническа партия постепенно се разгръща през средата на 20-те години като литература с все по-голямо влияние върху духовния живот на унгареца. Като неин орган през този период се налага списанието „100%“ (1927—1930) с издател Аладар Тамаш, чиито сътрудници са както живеещите в Унгария, така и емигриралите в чужбина унгарски писатели комунисти. Изданието „100%“ включва в себе си политически, социологически изследвания и заедно с произведенията на художествената литература утвърждава социалистическата идеология и отго-

варя в пълноценна форма на новите нужди на пролетариата, подпомага революционното узряване на писателите. С такава цел се издават и списания като „Извор“ (1929—1930), „Фронт“ (1931), „Обществен обзор“ (1931)—(1933), „Нов борец“ (1933).

Основен изискване за нашата родна и международна пролетарска литература през този период става завоюването на реализма. Това беше правилно и закононо искане. Утвърждаването на принципите на партийността спомага за дълбока и вярна обрисовка на действителността; това оказва решаващо влияние и върху романтичния метод. При такива обстоятелства в цялата международна литература се налага т. нар. „Действителна литература“, която не представлява нищо друго освен оголване на фактите. В прозата това се проявява най-вече при активизираното внимание към социологията на действителността, на живота на работниците, селяните и на дребната буржоазия. В романите например на Кодолани, на Гергей, на Андраш Силади, както и в някои новели на Лайош Наги класовата борба, историческите факти, животът на отделната личност се откриват чрез натуралното „документално“ описание. Такъв е случаят и с произведенията на Йозеф Легдел и Лайош Киш от 1919 г., с известните романизирани американски репортажи на Янош Лейкаи, както и написаните в края на 20-те години в Германия репортажи на Андор Габор, в пътеписите на Мария Лейтнел, документалните разкази за съветската страна на Шандор Барта, документалната поредица „Път, път в живота“ и др. Тези опити отговарят на представите за съветската, немската и американската социалистическа литература.

Лириката също се характеризира с особено уравновесяване в тематичната разработка на колективно движещите чувства, на непосредствено насочената агитация. Хидаш, Аладар Комят постепенно се овобождават в произведенията си от остатъците на ранния експресионизъм, автори като Геребеш, Пакозди — от абстрактните пантеистични схващания за обществото и за човека. Това обаче при някои стига до суровост и безкръвност; срещата на виенските и на парижките авангардисти дава своеобразен импулс за нови търсения. Лириката на Атила Йозеф в тази обстановка окончателно утвърждава епохата на класовата, на зрялата агитационна поезия през 20-те и 30-те години. Още в самото начало на своя поетичен път Атила Йозеф се отличава от своите съвременници по пълнотата на художествения израз и по дълбоката си проникателност в бъдещето.

Суровата обществена действителност, синтезирала в себе си една ясна естетическа програма, внася нови елементи в социалистическата литература. Противоречията в общественния живот след войната в Средна и Западна Европа доказва измамата на буржоазната идеология. Именно като резултат на това се явява и безкритичното доверяване на обективизма в изкуството. В буржоазната литература единствено можа да се конфирмира култът към обективността, а оттук като следствие се налага и чувството за безперспективност и песимизъм. Но пролетарската литература, която има вече изградена своя стратегия и тактика, успява да противодейства на тази буржоазна тенденция. Интересното в този случай е, че буржоазната литература в стремежа си да завоюва обществени позиции използва прийоми и принципи, които са присъщи на пролетарската литература. Така например в прозата на Джон Дос Пасос и Ъптон Синклер се откриват симулиращите методи на разказване, както и активното използване на репортажна и монтажна техника — такава, каквато откриваме при филма, а именно хронологическите промени, комбинативната промяна на перспективата, стремежът епичният елемент да завладее сцената и драмата. Но това за разлика от пролетарската литература се абсолютизира от буржоазните писатели и се използва не за художественото утвърждаване на едни или други идейни художествени тенденции.

Неслучайно срещу това разширяващо се буржоазно направление пролетарските писатели излизат със своя организирана платформа. Именно създадената

школа, наречена „Качествена литература“, бе насочена към формиране на аудитория, която трябваше да се възпитава в борба срещу волунтаристичната естетика. Това обаче довежда до някои сектантски увлечения и спомага да се създадат схематични, безжизнени произведения.

Волунтаристката естетика не се ражда в разглежданата епоха от опита на пролетарската литература, макар да е безспорно, че в тази литература наред с всички значителни постижения се срещат и такива случаи, които се превръщат в пречка за по-нататъшното развитие на революционната социалистическа литература. Така например в епохата на Пролеткулта продължават да съществуват някои вредни тенденции, като пренебрегването на техническата мисъл, сравняването на реализма с диалектическия материализъм, което налага известно тесногърдно отношение към средата на непролетарските писатели, създават нетърпимост към непролетарско-литературните организации, както и към произведения, които не са свързани с партията. Тези вредни схващания довеждат до конфликт вътре в революционната социалистическа литература. Още на Харковския конгрес се спори върху перспективната линия на издавания от Барбюс „Монд“ (1931); като резултат именно от тези спорове се породи решението да се издаде в „Сърп и чук“ „Проектопрограма на унгарската пролетарска литература“, която неправилно осъжда не само Атила Йожеф Атали, но и родната критика. Както в „Обществен преглед“, така и на други места във връзка с най-големите ни социалистически лирици се отбелязва, че е изминало вече времето на РАПП. Всичко това, разбира се, води към изолиране и издребняване ролята на литературата в обществения живот.

Но въпреки някои увлечения и допуснати грешки унгарската прогресивна литература постига значителни успехи. С отражението също и на световната икономическа криза върху революционната ситуация може да се обясни причината за тези успехи, големият размах на родната и на международната социалистическа литература. Унгарската култура се обогатява с много високоталантливи произведения, утвърждава се през този период влиянието на идеите на пролетарското изкуство. В СССР окончателно бе разрешен националният проблем, което обедини великата страна. В капиталистическите държави пък фашизмът завладява постепенно, но сигурно ръководните позиции в държавния и в политическия апарат; все по-трудно става опазването на свободата и на демокрацията. В такъв именно момент пред националната социалистическа литература се поставя като основна задача да разшири своите функции и от локална да се превърне в интернационална, като при това трябваше да защитава не само работническите, но и прогресивните, национално-буржоазните напредничащи идеи. Ето защо терминът „пролетарска литература“ слиза от дневен ред, все по-рядко се използва постановката за „действителната литература“. И това става така, защото времето изисква една отворена за всички, привличаща всичко прогресивно и демократично социалистическа литература, способна да подкрепи всички антифашистки течения.

При тези обстоятелства ударението еднакво пада и върху това, колко реалистична трябва да бъде литературата и какви социални идеи да разработва. Това обаче в никакъв случай не означава, че в създадения народен фронт всяка дребнобуржоазна, хуманна и пр., наричаща себе си социална литература, може да се отъждествява със социалистическата литература. Тази литература обаче трябва да си остане в основни линии революционна, защото само по такъв начин може да изпълнява в бъдеще задачите на напредничащите антифашистки тенденции. Именно поради това през цялата война определяща посока в развитието на тази социална литература има революционната социалистическа литература.

Важно събитие в новия исторически период бе излязлото на 23. I. 1932 г. партийно решение в СССР за характера и дейността на РАПП, в което се порицават някои негови уклони и в същото време се уточняват идейните основи на социалистическо-реалистичната литература. Чрез това решение се подготвя и атмосферата за Първия конгрес на писателите, в който с изключение на Гюла Илейш и Лайош Наги участвуват и унгарските писатели емигранти. Международният съюз на революционните писатели постепенно загубва по-раншното си значение. Голямо влияние върху литературата оказва и проведеният през 1935 г. Седми конгрес на Коминтерна, на който се утвърждава програмата на народнофронтовската политика. Това, от една страна, определя и политическата тактика и стратегия на Унгарската комунистическа партия. В Унгария през 1936 г. Георг Вейреш поема редактирането на започналото да излиза преди една година сп. „Мисъл“, което е две години водещо списание на народнофронтовската политика на унгарските писатели комунисти. Освен това „Мисъл“ обединява около себе си не само писателите комунисти, но и демократично настроените буржоазни писатели, като идейно влияе на някои техни издания („Обзор на световната литература“ и „За красивите думи“).

След спирането на „Отговор“ в скоро време се появява дебrecенският „Напред“, който също изразява идеите на комунистическата, народнофронтовска политика. „Съвременник“, който се издава в областта Ердеи, разработва същите проблеми. В Моравска Острава издаваното от Каша „Работник“ се замества с „Идващият ден на Унгария“ (1936—1938), който както в публицистично, така и в художественолитературно отношение за времето си изразява народнофронтовски тенденции. Подобен дух има и югославският „Мост“ (1934—1941), появилото се в Париж „Свободни слова“ (1936—1939), а по-късно през 1939 г. излезлият в няколко броя „Известия“. Най-значително народнофронтовско издание си остава след закриването на издателството „Сърп и чук“ „Нов глас“ (1938—1941), което се издава в Москва. Тук се появяват изследванията на Йозеф Рейвай за Ади и Кьолчей. В него Рейвай последователно развива идейно-естетическата стратегия на Унгарската комунистическа партия, както и политическата концепция за „народните демократи“, стратегия, която става основна линия в следосвобожденското литературно развитие. Рейви, Георг Лукач, Андор Габор активно се борят срещу унгарските народнически, буржоазнолиберални заблуждения, спомагат за сплотяването на антифашистките сили. „Нов глас“ създава възможност за изява на емигрантската унгарска литература и в същото време прави много неща за пропагандирането на съветската литература.

Тази епоха поставя в нова светлина и въпроса за взаимоотношенията на социалистическата литература с традициите от миналото, нейната диалектическа съотнесеност към културното наследство, сочат се пътищата за разрешаване на историческите и политическите въпроси.

Именно при тези обстоятелства беше необходимо пролетарската литература още по-пълно от когато и да е да всмуче в себе си всички ценности на хуманизма, наследени от миналото. И неслучайно по това време повечето исторически романи се налагат като отражение не само на една определена историческа действителност, но откриват в себе си измеренията на съвремението с неговите основни философско-естетически търсения. Ранното утвърждаване на антифашисткия дух в европейската литература, от друга страна, предоставя големи възможности за разрешаване на интернационални проблеми от социалистическата литература. Засилва се и нейният идеен интерес към конкретния живот на про-

летариата. Несъмнено всичко това довежда до издигане ролята и стойността на националната литература.

Разбира се, в този случай традиционното не би се наложило в своето истинско значение, ако неговите демократически тенденции не се подчиняваха на антифашисткия фронт. А това преди всичко означава литературата да не се отдалечава от борбата за класово-политическо освобождение. Йозеф Рейван по класически начин изразява чрез критическата си дейност социалистическата, развиваща се в политико-литературна насока народнофронтowska мисъл. Някои теоретици обаче се опитват да ревизират концепцията за идейно-историческото състояние на антифашистката култура. Така например Георг Лукач в своите литературноисторически и естетически изследвания защитава мнението, че решаващият въпрос на времето е противоречието между фашизма и демокрацията и именно поради това трябва да се отдели по-малко внимание върху стремящите се напред социалистически сили и върху свързаната с тях култура.

Народнофронтовската литература се развива изцяло върху методологичната основа на социалистическия реализъм; благодарение на него достига до големи постижения. Тогава Мате Залка написва най-добрите си произведения, като романите „Добердо“ и „Планетите се връщат“, създадени са „Съгражданите на Фицек“ от Антал Хидаш, „Златотърсачите“ на Шандор Барта, новелите на Андор Габор, също така и в областта на лириката — поети като Бейла Балаж и Шарлота Лани — всички те талантливо и убедително утвърждават антифашистката и патриотичната тенденция. Драмата също има своите върхове в произведенията на Гюла Хаи: „Господ, цар и селянин“, поставена на берлинска сцена през 1932 г., „Затътен кът на Тиса“ и Пуйкарят“. Шандор Гергий пише „Витязите и героите“, една от най-добрите социални драми; пак през това време излиза неговата трилогия за Дожа. Бейла Илейш създава едно от най-сполучливите си произведения „Карпатска рапсодия“. Необходимо е да се отбележи, че тези големи успехи са възможни преди всичко поради освобождаването на литературата от сектантската тематика и от онова постоянно внимание към формата, което води до абсолютизиране на нейната функция и сковава въображението на писателя. Причината трябва да се търси и в тясната връзка на тези писатели с демократичната традиция, както и в осъзнаването ръководната роля, която може да играе социалистическата идейност в литературата.

Вредно влияние по това време обаче изиграва разгърнатият се култ към личността. Много комунистически писатели биват отстранени от активния обществен и литературен живот (Бейла Илейш, Антал Хидаш, Йозеф Ленгел, Ерньо Чобел и др.), други са физически унищожени (Шандор Барта, Фригеш Карикаш, Янош Матейка, Ласло Ф. Ворош и др.).

Пакостна се оказва за творческите постижения и догматичната представа за социалистическия реализъм. Освен това всички от школата на „големите реалисти“, всички от школата на „волунтаристичната“ естетика отхвърлят много позитивни придобивки на ранната революционна социалистическа литература, имат недоверие в комунистическия авангард и така ограничават грубо възможностите на комунистическите писатели. Формално този факт довежда до ограничаването на „демократичния стил“ за сметка на художествения наивитет. Може би поради това още тогава много представители на международната социалистическа литература като Бертолт Брехт и Ана Зегерс се обявяват срещу такова стеснено разбиране на литературата.

Голямо значение в периода на култа към личността имат постиженията на разгърнатото се между двете световни войни в унгарската литература т. нар. движение „народно творчество“, което въпреки ограничената си естетика, зад която се крие консервативен вкус, възприема стилните придобивки на буржоазния реализъм и успява да утвърди през периода на народния фронт определена

политическа стратегия. В това движение обаче за съвсем кратко време проблематиката на ранната пролетарска поезия, след това се забелязва подценяване на революционната социалистическа литература, нещо, което продължава и след освобождението от фашизма. А това довежда до цялостното му отхвърляне от култовската критика, която поставя под съмнение творчеството на голяма част от писателите. Вярно е, че отделни произведения на някои от тях се оценяват и след 1945 г., но в крайна сметка литературната история на революционната унгарска литература получава своята правилна разработка едва след контрареволюцията от 1956 г.

След освобождението става необходимо признаването на величината на Атила Йожеф в нашата и в световната литература, чиято поезия, както пише Миклош Соболч, „обединява не само най-добрите стремежи на тези години, но и цялостната пълнота на периода между двете войни“. Действително Атила Йожеф е централна фигура в народнофронтовската родна литература; с него и под негово влияние революционната социалистическа литература се издига до ръководна сила в общонародната литература. В неговата поезия основно място заемат стремежите, мечтите и идеите за освобождение и независимост на нацията, на родината. Тя е поезия народна и в същото време е интернационална по дух и насоченост, интелектуална по звучене; претопява в себе си стойностите на традицията и пак си остава неповторима, великолепна в своя оригинален израз. Творчеството на Атила Йожеф е класически зряло и се налага със съдържание, пресътворено на изключителна художествена висота и именно като такова се явява най-вярната увертюра на стремително развиващата се комунистическа литература. Влиянието на този изключителен поет както по отношение на идейно-тематичното съдържание, така и във формата се долавя още преди освобождението, убедително се налага в съвременната генерация поети.

От 30-те години две поколения на унгарската социалистическа лирика, идейно приобщени около Атила Йожеф, разрешават задачата на своята епоха, като утвърждават антифашистката традиция в литературата, подкрепят нейната водеща роля, развиват идеите на народноосвободителните борби. Започналите през 20-те години „пролетарски лирици“ с грапа и неравен глас сега се представят с една фина, гъвкава реч, стават по-чувствителни към нюансите на формата и съдържанието. Към края на 30-те години в тях се включва нова гвардия лирици, които наричат себе си поети на „затъналата нация“, голяма част от които стават жертва на фашизма. Някои са принудени да емигрират, като повечето от тях се установяват във Франция. В творчеството на тези поети все повече се налагат символите, особена роля да играят поетическите асоциации с носения от тях „скрит текст“, езикът е изключително гъвкав. Заслугата на тази лирика се определя най-вече от нейната подчертана социалистическа идейност, откритото внимание към общественото, антифашисткото и конкретно-индивидуалното съдържание. Сред това поколение ярко се изявява Миклош Радноти — най-талантливата личност след Атила Йожеф. Този поет от първите си поетически стъпки до върха на своето творчество и в най-интимните си изповеди остава верен на социалистическата идея. Горещата любов към народа става ядрото, около което се обединява целият негов поетичен свят, като тази любов не е съзерцателна, а носи в себе си активното начало на революционната борба.

През 40-те години се изявява една особена проява на революционната социалистическа и антифашистка лирика в т. нар. „Група на работническите писатели“. В нея партията групира писатели главно от работнически произход (Ласло Бенямин, Янош Фьолдеак, Ференц Вад, Ендре Веси, Гюла Ласло, Золтан Кестхей, Ференц Киш, Карой Райчани, Георг Сюди и др.). Тези поети и писатели ясно и целенасочено разработват проблеми из живота и борбата на унгарския пролетариат, издават антологии („12 поети“, „С перо и оръжие“, „Се-

дем гласа“, „Везни“, „Март“, „Поведение“, „Машаб“, „Работници“) в стихове и проза. Разбира се, произведенията на тези писатели и поети не са защитени от известни сектантски увлечения, които за жалост нанасят в известна степен вреда на развилата се след освобождението литература. През 40-те години тази „Група на работническите писатели“ се ръководи от Ищван Наги, който сам е една ръководна личност в унгарската социалистическа проза и който със сугестивна сила обрисова живота на работниците в провинцията и създава такива романи като „Няма спирание“, „Внуците на Олтан“ „В името на съседството“ и др. Трябва да се отбележи, че поради своите жанрови особености прозаическите произведения за разлика от лирическите в повечето случаи излизат след освобождението. Причината се крие и във фашизираната действителност, която потъква всичко прогресивно, всичко демократично. Такъв е примерът с произведението на Тибор Дейри „Незавършено изречение“.

През това време Унгарската комунистическа партия е в нелегалност, нейните членове при смъртна опасност се борят за създаване на единство между различните демократични слоеве в унгарското общество. За този период са характерни и големите противоречия, които пречат за едно истинско консолидиране на антифашистките сили. За съвсем кратко време например—през 1935—1938 г.—се постига обединяване на радикално-буржоазната и социалистическата литература, а след това наново в 1941—1942 г. В такива линии може да се предадат основните явления в развитието на антифашистката и социалистическата литература.

Ако за разлика от съветската литература активната политическа борба не успява да събуди в унгарската литература такъв интензивен живот, ако организиранно не успява да сплоти в трайни съюзи напредничавите писатели, все пак идейността на социалистическите писатели през тези години е на научна висота и съумява да обхване социалното и политическото битие на унгарския народ. И при това по време на най-трудните изпитания умело защитава социалистическата перспектива в народоосвободителните идеи, съумява в повечето случаи да синтезира в себе си постиженията на традицията и историческия смисъл на новото.

Именно поради това става възможно въпреки някои извращения след освобождението толкова различни течения с техните най-талантливи представители да се присъединят към социалистическата литература. Единството на социалистическата ни литература се корени в нейното историческо битие.